

A kantai minorita iskoladrámák.

Alszeghy Zsolt folyóiratunkban megkezdte a kiegészítések közlését Pintér Jenő kézikönyvének az iskoladrámákat illető adataihoz. Engedsémet kérek, hogy példáját én is követem, elsősorban éppen az ő — az EPhK.-ben megjelent — utalásainak nyomán foglalván össze, amit ma a kantai darabokról tudhatunk.

Pintér Jenő nagy műve IV. kötetében a 788—89. lapokon ad rövid számot „a többi szerzetesrend iskolai drámája” címen a kantai előadásokról. Arról, hogy miért minoriták kezében volt az iskola, nem szól, pedig jelentős az is, hogy 1680—1696-ig a moldvai misszióban működő olasz minoriták vezették; ekkor költözött az iskola Esztelekről Kantára s vették azt át a magyar minoriták.

A darabokról csak ennyit mond: „Meséiket részint a Szentírásból és a szentek életéből, részint a görög-római világból és az újabb korból, részint a mindennapi életből merítették. Nehézkes tollú drámaírók voltak, hosszadalmas párbeszédet róttak egymás mellé, a prózát és verset felváltva használták.” Pedig éppen Alszeghy Zsoltnak idevágó adataiból már akkor tudtuk, hogy e darabok java része a jezsuita iskolák drámatermése, hogy tehát ilyen kritikával a jezsuita drámáktól elkülöníteni őket nem lehet.

Kovács Bernardonnak a kézdivásárhely-kantai főgimnázium értesítőjében (1905—906) megjelent értekezése egy kéziratos drámakötetet ismertet. Ezeknek sora — a forrásukkal kiegészítve — a következő:

1. *Parentum nimius amor est sui ipsius ultor.* Négy felvonásos, prózában-versben írott magyar dráma. Forrása ismeretlen, de a tárgy előkerül a jezsuita drámák között is. P. Prohasel (Das Schultheater am Gymnasium zu Glatz, 1897.) is említi egy darabot e címen: *Nimius Amor parentum in filio.*

2. *Fidelis victima Christi: Eustachius et Trojana conjunx cum Agapito et Tropisto liberis suis.* Négy felvonásos dráma, java részben latin. Darabunk *Le Jay* Eustachiusának alapján készült. (Bibliotheca rhetorum, 1725.)

3. *Iszonyán kegyetlenkedő Karakalla.* Három felvonásos magyar dráma. Forrása: *Neumayr* Papiinianus című darabja (Theatrum politicum, 1760).

4. *Actus bacchanalisticus de Plutone.* Öt felvonásos latin-magyar nyelvű darab. Forrása ismeretlen, de Bacchus illetén szerepeltetése megvan Maseniusnál is: *Bacchi schola eversa.* — A tárgy megvan a M. Tud. Akadémia pálos iskoladrámái között is (v. ö. EPhK. 1891. 143. sk. 1.) és Bayer: *Pálos iskola-drámák.* 1897. 41. sk. 1.), de rokonabb a kantai darabbal Felvinczy *Comico-tragoediája.*

5. *A rak szeretet világos kegyetlensége* Leonina heregasszonyban. Öt felvonásos magyar darab. Forrása ismeretlen. Közjátékát közölte Szabó Dániel IK. 1918. évf.-ban.

6. *Anastasis.* Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* darabjának átírása. (Theatrum politicum, 1760.)

7. *Kincses Nász,* fősvény ember. Három felvonásos magyar darab. *Plautus* Mostellariájának valamelyik átdolgozásából. (V. ö. Simai: *Váratlan vendég.*)

8. *Stolander*. Három felvonásos magyar vígjáték. A *Fennhézó* változata.

9. *Stolander és négy mesteremberek* a diétán. (Közölte Szabó: IK. 1918.) Nyilván fordítás, de eredetije ismeretlen.

10. *Theodosius Zelotypus* kegyetlensége. Négy felvonásos magyar darab. Forrása ismertelen, de erősen kiaknázza *Illei* Ptolomeusát.

11. *Kincses Nasó*. Három felvonásos magyar bohózat. *Illei* Tornyos Péteréből.

12. *Agoston*. Öt felvonásos magyar darab. *Kereskényi* műve. (V. ö. Alszegehy az Irodalomtört. 1942. 88—89. l.-ján.)

13. *De filio prodigo*. Öt felvonásos magyar dráma. Forrása ismeretlen.

14. *Declamatio latina*. Öt felvonásos latin dráma. *Claus A.* jezsuita vígjátéka. (Exercit. Theatr. 1751.: Tonsiatrius.)

15. *De dico Stephano*. Latin-magyar nyelvű darab. *Neumayr* műve: Theatr. Ascet. Verae devotionis signa.

16. *Mauritius* napkeleti császár. *Kereskényi Adám* Mauritius-drámájának másolata.

17. *Constantin Orthodoxa*. Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* műve (Theatr. pol.).

18. *Abrahám és Izsák*. Magyar dráma hét jelenetben. Forrása ismeretlen. (V. ö. Pontanus: Immolatio Isaaci és a nagyváradi 1769. évi jezsuita előadást.)

19. *Rex Sedecias*. A latin darab első felvonása. Kovács közlése alapján nem lehet megállapítani, hogy az Alszegehy említette Sedecias-drámák közül melyik ez (Malapertius, Carpanus, Granelli-Pamer vagy Caussinus?).

20. *Poená contempti missae sacrificium*. Két részből álló latin declamatio. *Claus* jezsuita szerző darabja (Exercit. Theatr.).

21. *Mysterium* divinae incarnationis. Magyar verses darab. Forrása ismeretlen.

22. *S. Paulinus* episcopus. Három felvonásos magyar darab. *Claus* darabjának rövidített feldolgozása. (Exercit. Theatr. II. 67. sk. lk.)

Ezek alapján tehát a kantai minoriták iskolai játékaról meg kell állapítani, hogy szoros kapcsolatban volt a jezsuiták színjátékával, tőlük került át a kantai iskolába. A magyar iskoladráma fejlődésében tehát nem jelent hanyatlást a kantai termés; 1779-ig tovább élt náluk az a színpadi gyakorlat, amelyet a jezsuiták 1773-ban történt feloszlatása megszakasztott.

Szombathy János.

Madách és Eötvös.

Eötvösnek Madáchra gyakorolt hatásával többen foglalkoztunk, most Eötvös *Naplójegyzetek és gondolatok* c. munkájának közzététele után megállapíthatjuk, hogy *Az ember tragédiája* Eötvös gondolatvilágát is befolyásolta.* Eötvös azt írja Naplójába kelet nélkül, de 1864. augusztus hó 10-e után: „Ember elődeink a tudás és nem az élet fájának tiltott gyümölcsét szakították le. Már

* Bárány Eötvös József: *Naplójegyzetek—Gondolatok*. 1864—1868. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

ez mutatja, mennyire hátrább álltak a civilizációban, mint mi. Napjainkban az ellenkező történné." (34. l.) Ebben a gúnyos megjegyzésben Eötvös a két fát illetően nem a Bibliára, hanem *Az ember tragédiájára* támaszkodik. A Biblia szerint a Paradicsomban csak egy tiltott fa volt: a jó és gonosz tudásának fája. Ennek gyümölcsétől volt Ádám és Éva eltiltva, az élet fájának gyümölcséből chettek, hiszen halhatatlanoknak voltak teremtve. Csak miután megszegték Isten parancsát és ettek a tiltott gyümölcsből, mondja az Úr: „Mostan annak okáért reá kell gondolnunk, hogy az ő kezeit kinyujtván, az élet fájának gyümölcsében és abban ne egyék, hogy mindörökké éljen.“ (Genesis I. könyv III. 22). Kijütte az első emberpárt a Paradicsomból és „helyhezette az Eden kertének bemonetele felől cherubinokat és villogó kétélű fegyvert az élet fája útjának őrizetére“. Ismeretes, hogy Madách költői ábrázolásában eltér a Bibliától. *A Tragédiában* az Úr mind a két fát odaadja Lucifernek az ember megkísértése végett s mindkettő gyümölcsétől eltiltja az első emberpárt. A Bibliától való ez az eltérés Madách művének sok téves magyarázatát vonta maga után, másrészt oly erősen vette bele magát az olvasók képzetébe, hogy maga Eötvös is hatása alá került.

A Tragédiában és a Naplóban több párhuzamos helyet találunk. Mikor Ádám a II. színben magához hasonlónak s nem szellemnek látja Lucifert, ez megmagyarázza, hogy „A szellem látköröd kívül van, És ember az, mi legmagasb neked. Az ebnek is eb legfőbb ideálja...“ (281—83). Eötvösnél: „... az ember nemcsak égi, de földi istenségét is saját képére teremti“. (223. l.)

A XV. színben Ádámnak az Úrhoz intézett három gyötrő kérdése közül az egyik: van-e földöntúli élet? „E szűkhatáru lét-e mindenem...?“ (4052). A másik: halad-e az emberiség? „Megy-e előbbre majdan fajzatom...?“ (4057). Eötvös szerint „... földi létünk feladata sem a boldogság, hanem a haladás“ s meggyőződünk arról, „hogy emberi létünket csak átmeneti állapotnak tekintsük“. (263. l.)

Alexander Bernát nem mint természetszerű, a XV. színben, hanem a XIII. színben találja meg a Tragédia alapeszméjének kiteljesülését: „A cél halál, az élet küzdelem S az ember célja a küzdés maga.“ (3725—26.) Amivel Ádám világtübbeli sikertelenségében keserűen vigasztalja magát, vigasza Eötvösnek is, mikor csalódottan állapítja meg, hogy sohasem foglalta el az első helyet, eszméit mások valósítják meg: „De vajjon a világon, hol céljokat oly kevesen érik el s akik elérték, soha megelégedve nem érzik magokat, nem abban, hogy nagy célok után küzdhetünk, rejlik-e boldogságunk?“ (216. i.)

Eötvöst még egy helyen állítja Naplója párhuzamba Madáchcsal, mikor ismételten az akarat szabadságával foglalkozik. Az akarat szabadságát tagadók, így a múlt század ötvenes, hatvanas éveiben népszerű materialista Büchner, kinek *Kraft und Stoff* c. művének Madách hasznátvette, érveikhez sorolták a statisztika megállapítását, hogy az öngyilkosságok, bűntények számarányában bizonyos törvényszerűség mutatkozik. A XV. színben Lucifer az akarat korlátozottságának elméletével gyötri Ádámot és a statisztikára hivatkozik:

S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland
A sorsnak, mely házasságot, halált,
Bűnt és erényt arányosan vezet,
Hitet, örülést és öngyilkolást. — (3993—97.)

Föltvös: „Nincs tárgy, mely több vitatásra adott alkalmat, mint a szabad akarat kérdése. Újabb időben, miolta a statisztikai adatok figyelemmel összeállítottak, sokan e kérdést már eldöntöttnek tekintik. Hisz miután ezen adatokból bébizonyítható, hogy a gyilkosságok, a gyújtogatások, az öngyilkosságok évenként ugyanazon számban fordulnak elő, ki vonhatja kétségbe, hogy mindezen erkölcsi bajok éppúgy, mint más betegségek, függetlenül az emberek akaratától fizikai törvény szerint fordulnak elő.“ (291. l.)

Adám már korábban (3962) azt feleli Lucifernek: „Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.“ Az angyalok karának utolsó éneke biztatja Adámot: „Szabadon bűn és erény közt Választhatni, mily nagy eszme...“ Eöltvös pedig erre az eredményre jut: „Meggyőződésem szerint tévedés állítani, hogy minden ember akarata szabad. De minden embertől függ, hogy szabad akarattal bírjon.“ (291. l.)

Kardován Károly.

„Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára.“

Keresve sem találánk jobb bevezetőt a fiatal Vörösmarty világába, mint a *Tündérvölgy* egyik versszakát:

... Én is oly dalt mondok világ hullatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára ...

Úgy tetszik, mintha Vörösmarty első korszakának legszebb költői emlékei ezt az egy alapszöveget „variálnák“, vagy legalább is belőle bontakoztak volna ki. Kivétel nélkül mesei, mondai, történeti „evokációk“. Kevés kivétellel az értelmén, a tér- és idő korlátain kívül eső, fül nem-hallott, szem-nem-látott dolgot idéznek. Látomások ellenőrizhetetlen anyagából épültek. Képek és hasonlataik a megfoghatatlan, a rejtett tudás, az irracionális csoda varázsával teljesekek. Fényhomályos világuk a Vörösmarty „választott“ hazája. Az idézett versszak igazolja e világ létezését. De ezeken a személyi vonatkozásokon kívül egy másik jelentősége is van. Néhány sorban teljesen kimeríti az „időtlen“ romantika lényegét (végtelenség, határtalanság, irracionalitás), hogy ugyanakkor megtagadja mindazt, amit apollói, örök klasszicitás néven ismerünk: az egyensúly, a leláncolt démonia, az éles körvonalak s a plasztikus forma, az arány, a mérték, a színlelt, vagy igazi nyugalom művészetét.

Vörösmarty magatartását csak akkor értjük meg igazán, ha ellenvilágának legegyetemesebb képviselőjére, Goethére gondolunk. Goethe is tudja, hogy irracionális mélységek nélkül nincsen élet és művészet, hogy a „borzongás“ és „ámulat“ létünk legjobb része, de nem szolgáltatja ki magát az „alvilág“ veszedelmes hatalmainak, napfénybe és szilárd formába menekül előlük. Szinte va. Másos áhítattal hódol a maga szemének s alárendeli neki minden érzékét. Nem győzi hangsúlyozni a metafizikai kíváncsiság és szenvedély céltalanságát, a határok sérthetlenségét, a törvényes formák szentségét. Az a két sor, amelyet Faust toronyőrének, Lynceusnak, ad a szájába („Zum Sohen geboren, Zum Schauen bestellt“ ...), személyi vallomásai között is a legszemélyibb s a kép-

zelhető leg-Vörösmarty-ellenesebb. De magyar példára is hivatkozhatunk. Arany antik külsőségek híján, romantikus érdeklődése mellett is legantikább természetű költőnk. Ő is megfordul az „irracionalitás“ félelmetes vidékein, de — akár csak Goethe — ő is hazatalál a kísértetek és alakatlan jelenések közül. Ahány álomforma (lidércnyomás, vágyteljesülés, énmegsemmisülés, felszabadulás a tehetetlenség, a súly törvénye alól), valamennyit felidézi az „öntudatlan“-ból, de amíg éli, amíg álmodja, felruhazza őket az érzéki valóság, a külső tapasztalat jegyeivel. Csak az álomcsere, az ébredés pillanatában leplezi le irreális álomjellegüket. Az ő költői birodalma ott kezdődik, ahol a Vörösmartyó végetér. Dantéja pl. úgy hat, mintha csak éles határt akarna vonni a két világ között, mintha kételyeivel meg akarná ingatni Vörösmarty alvajáró biztonságát, mintha eleitől végig a „Tündérvölgy“ ellenversének készült volna. Arany szent borzalommal jár az örvények szélén, amelyekbe „nem hatott le a szem“ (Ez a Vörösmarty „fül-nem-hallott, szem-nem-látott világa.“) Az értelem mér-ónjával közeledik a mélységhez, s egy pillanatra őt is megszedíti az ismeretlen, ritka „élmény“:

De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelenben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömnnek elragadja kéje,
A levinthánnak hallja hánykódását...

De Arany a révület, az elragadtatás izgalmas pillanatában sem hűnyja be a szemét. Nem felejtí, hogy itt is kötelezi a plasztikus forma törvénye. Az érzékefeletti izgalomból annyit ültet át a maga érzéki nyelvére, amennyit csak lehet s amennyit ez a nyelv elbír. Különben is siet kijózanodni, kiszabadítani magát a nyugtalanító helyzetből, amikor felveti ezt az értelemtől sugallt kérdést:

...Lehet-e e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan;
Avvagy lehet-e, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved...

Vörösmartynak felesleges ilyen kérdéssel gyöttrődnie, hiszen éppen ez az a világ, amellyel együttlétezik s amelyben otthonosan érzi magát.

Mindebből nyilvánvaló, hogy itt nem pillanatnyi helyzetekről, alkalmi metaforákról van szó, hanem jóval többről: az alkotó látás és művészi tartás megmásíthatatlan törvényeiről. S talán itt van valahol a pont, ahonnan megközelíthető a belső forma sokat vitatott rejtélye s új világosság derül a klasszicizmus és romantika ellentétes fogalompárjára is.

Még érdekesebbé teszi a dolgot az a körülmény, hogy a Vörösmarty-idézet bibliai eredetű, más szóval: egy olyan világba vezet, ahol nem ismerik a külső forma zártságát, ahol korlátlanul érvényesül a belső tapasztalat, egyszerre szűkítik a gondolat, meg a szó, ahol a hívó ember, a próféta is csak akkor látja az istenséget, amikor beszél vele, s tilos a maga istenélményét fában, kőben megörökítenie, a végtelent egy véges pillanat határai közé szorítania. Legrégibb lelőhelye Esaiás 64, 3 (Hiszen öröktől fogva *nem hallottak és jűlőbbe sem jűtött; szem nem látott* más Istent le kívűled...). De közkeletűvé abban a formában

vált, amelyet Szent Pál adott neki: Kor. I. 2, 9 (*Amiket szem nem látott, fül nem hallott* és embernek szíve meg sem gondolt, amiket Isten készített, az őt szeretőknek). Az első helyen az istent idéző próféta pátosza készíti elő Vörösmartyra emlékeztető hasonlatokkal (Oh vajha megszakasztanád az egeket és leszállnál, előtted a hegyok elolvadnának; mint a tűz meggyújtja a rőzsét, a vizet a tűz felforrallja; hogy nevedet ellenségidnek megjelent-d...), a második esetben pedig az „Istennek titkon való“ „elrejtett“ bölcsességébe vetett feltétlen hit szolgál neki érzékfeletti, misztikus háttérül.

Azóta bejárta kétezer év világirodalmát. Része lett a keleti és nyugati misztika műnyelvének és „negatív“ teológiájának. A világi költészet is gyakran él vele, főleg a barokk idején, de természetesen profanizálja eredeti értelmét, elhalványítja vagy teljesen megszakítja kapcsolatát az ősi, „szent“ forrásvidékkel. Erre az értelem- és funkcióváltozásra két szellemtörténeti szempontból tanulságos példát idézhetünk. Az egyik a klasszikus idealizmus nagy költőjétől, Schillertől, a másik Schiller legjelentékenyebb magyar tanítványától, Kölcseytől származik. Schiller a fül-nem-hallott, szem-nem-látott égi hitet, a belső szépet és igazat ajánlja menedékül a fikciókba merült nemes léleknek, amely hiába várja a jó és igaz diadalát a földön, amely csalódik a szerencsében és reménytelenül keresi az igazságot, hogy végül hirtelen fordulattal Szent Pált összekapcsolja Kanttal:

Drum edle Seele entreiß dich dem Wahn
Und den himmlischen Glauben bewahre!
Was kein Ohr vernahm, was die Augen nicht sahn,
Es ist dennoch das Schöne, das Wahre!
Es ist nicht draussen, da sucht es der Tor;
Es ist in dir, du bringst es ewig hervor...

(*Die Worte des Wahns*)

Kölcsey tudatában van az irracionális vonatkozásoknak, de lefokozza s elértékteleníti az egészet, amikor a Körner „Zrínyi“-jéről szóló bírálatában egy másodrendű, „rosszfajta“ irracionalitás, a német végzetdrámák világának jellemzésére használja fel őket: „Mert majd a Naninok falusi világába vetődöm, majd a Minnesängerek közt vélem magamat bolyongni, majd ismét úgy tetszik, mintha valamely ismeretlen erő azon szemnemlátott és fülnehallott világ felé taszítana, honnan Grillparzer és Müllner halálborzalmakkal megrakódva termettek elő.“ Tekintve, hogy a Körner-bírálat 1826-ban jelent meg az Élet és Literatúrában, a „Tündérvölgy“ pedig egy évvel később látott napvilágot, a nyelvvalak hasonlósága csak azzal magyarázható, hogy Vörösmarty olvasta a bírálatot.

Vörösmarty is olvilágiasítja az ősfomat, de „lángképződésének“ az erején megújítja eredeti funkcióját, mégpedig olyan mértékben, amilyenre sem kora nagy irracionálistáinál, sem később nem találni példát. (Nem lehetetlen, hogy a „lelkem asztalára“ kifejezés mögött a szenzualisták „tabula rasá“-ja áll s az ő műnyelvükből s fogalomkörükből került Vörösmartyhoz. Viszont máseredetű s csak külsőségekben emlékeztet rá Arany konkrét képe: „Én az avart jártaam. tűnődve megálltam: Egy régi levélen ezt írva találtam.“)

Egy másik, a Goethénél is végletesebben és egyoldalúbban „nyugati“ példa a Klopstock „Messiás“-a, amely a német kítői nyelv történetében majdnem ugyanolyan szerepet tölt be, mint Vörösmarty „Zalán futása“ a magyaróban.

A „Messias“ is tündérvölgy; fül-nem-hallott, szem-nem-látott világokat mozgósít. Közös metruma van a „Zalán futása“-val. Közös a légkörük is: az antik hexameterral együtt járó pátosz és „pátoszformulák“. Eposzi feladatukban is van valami rejtett rokonság. Az egyik az egyetemes kereszténység nagy misztériumát, életének legünnepélyesebb mozzanatát, a másik egy nemzet létének első nagy pillanatát idézi, amikor a mítosz félhomályából a történelem világába lép. A két korszakos költemény mégis összemérhetetlen, mert másképpen közvetíti a fül-nem-hallott, szem-nem-látott anyagot. Klopstock nem ismer, csak emberfeletti, szent irracionálisitást. Az ő „Messias“-a egyetlen önkívülettől sugárzó látomás, isteni és ördögi árnyak pár- és szóharca. Nincsen eposz, amelyben annyit s olyan kitartó lendülettel beszélne, mint itt. De ennek a beszédnek nincsen hallható, érzéki, élő hangja, csak sejthető intellektuális fénye van. Csak intellektuális áhítatra hat. (Erich Schmidt szellemes megjegyzése szerint, ebben a világban még a bibliai kakas kukorékolását sem hallani.) Az egész elvont magasságban, léghíjas térben áll: tiszteletreméltó, de hatástalan „szent“ nyelvemlék. Ezzel szemben Vörösmarty... Hősi versének izgatott ünnepélyessége ma is megkap, mert érzéki nyelvképzlet táplálja és támogatja, akárcsak a prófétákat, amikor a belső, mélyvilágból származó és belső fénytől áradó hasonlatokkal és metaforákkal írják körül, azt ami megfoghatatlan, a „horrendum“-ot és „tremendum“-ot.

Klopstock tudvalevőleg azok közé a költők közé tartozik, akik segítenek megoldani a fiatal Vörösmarty nyelvét. S Vörösmarty mégsem tudja végigolvasni a „Messias“-t, mert „főfájdalmat“ okoz neki, jeléül annak, hogy érzi belső ritmusuk, irracionálisuk törvényének különbségét. Csak egymás mellé keil állítani a „Messias“ és „Zalán futása“ két nyitányának néhány sorát, hogy az ember lássa: milyen természetes és megokolt volt a Vörösmarty idegenkedése:

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung,
 Die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet,
 Und durch die er Adams Geschlecht zu der Liebe der Gottheit,
 Leidend getötet und verheerlicht, wieder erhöhht hat.
 Also geschah des Ewigen Wille...
 Aber, O Tat, die allein der Allbarmerherzige kennet,
 Darf aus dunkler Ferne sich auch dir nahen die Dichtkunst?
 Weihe sie Geist Schöpfer, vor dem ich hier still anbete,
 Führe sie mir, als deine Nachahmerin, voller Entzückung,
 Voll unsterblicher Kraft, in verklärter Schönheit, entgegen.
 Rüste mit deinem Feuer sie, du, der die Tiefen der Gottheit
 Schaut und den Menschen, aus Staube gemacht, zum Tempel sich heiligt!

Menschen, wenn ihr die Hoheit kennt, die ihr damals empfindet,
 Da der Schöpfer der Welt Versöhner wurde, so höret
 Meinen Gesang...

Sehol semmi fogódzó, érzéki pont az egész oksztatikus áradatban. Vörösmartyt hasonló ünnepi izgalomba hozza feladatának merészsége, de evokatív ereje másképpen készíti elő a megoldást:

Régi diesőségünk, hol késel az éji homályban!

Hol vagyon, a ki merész ajkát hadi dalnak csesztvén
 A riadó vak mélységet fölverje szavával,
 S késő százak után, méltán láttassa vezérlő
 Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?

... Oh hon! meghallasz-e engem?
 S nagyratörő tehetősöd fiaid hallgatnak-e számra?

Oh hát halljátok ti hazánk gyermeki szómat,
 Későn hangzik már, de magában hordja halálos
 Harcok fergetegét, s hű a haladékony időhöz...

Csak azonos szerepű sorokat idéztünk, de ez is elegendő ahhoz, hogy lemérjük rajta egyfelől a külső fényforrás kegyelméből élő „szent”, másfelől a megélt belső „profán” irracionalitás erejét.

A fiatal Vörösmarty a klasszicizmus és romantika kettős csilágképe alatt él (Ezt az ellentmondásos kétlakiséget már kortársai is felismerték: „... helyedet Homér és Ossian közé szántam” — írja Fábrián Gábor 1828-ban. „Térj magadba s hasonlítsd egybe ezeket a parallelákat.”) Természetesen véletlen találkozik, hogy a „Westöstlicher Divan” és a „Faust II.” költője is hasonló lélektörténeti helyzetbe kerül ezekben az évtizedekben a klasszicizmus meg romantika, nyugat meg kelet között járva, keresi az utolsó, kibékítő európai megoldást. Még egyszer hivatkozunk rá egy verse miatt, amely meglepő hasonlata a keleti költészet határtalanságának, vég- és kezdetnélküliségének, de egyúttal kulcserse lehet minden igazi irracionalistának, főként pedig a keleti hajlamú Vörösmarty-nak.

Dass du nicht enden kannst, das macht dich gross,
 Und dass du nie beginnst, das ist dein Los.
 Dein Lied ist drehend wie das Sterngewölbe
 Anfang und Ende immerfort dasselbe,
 Und was die Mitte bringt, ist offenbar
 Das, was zu Ende bleibt und anfangs war.

Mindez Vörösmartyról is elmondható. Az ő költői nagyságához is hozzátartozik a határtalanság, a megállni-nemtudás, a „végtelen vonal” zenéje. Nála is összefoly a kezdet és a vég. Innen van, hogy első korszakának iegerjtélyesebb költeményei töredékek és mégsem teszik a befejezetlenség hatását az emberre, mert egy szilárd középponthoz igazodó, mindent átfogó fül-nem-hallott, szem-nem-látott „Tündérvölgy” részei.*

Turóczy-Trostler József.

* A „fül-nem-hallott, szem-nem-látott” világ egy képzel- és fogalomkörbe tartozik a Boldogok szigetével, a mennyei Jeruzsálemmel, az arany-, ezüst-, drágakővárossal, ahogyan a Biblia prófétái, perza, zsidó-keresztény apokaliptika és eschatológia (János jelenései, Pál- és Péterapokalipszis, Henoch, Baruch könyve, Mózes mennybemenetele, stb.), békeapostolok, chiliaszták megépítették, a terra beatitudinisszal, ahogyan a túlvilági látomások kiszínezték. Halandó csak a földi zarándoklás végén juthat oda, vagy az elragadtatás és önkívület állapotában, az unio mystica pillanatában, a „lélek szemével” tekinthet bele. Idővel kivet magából minden érzéki-földi elemet, egyre légiesebb, elvontabb magasságokba emelkedik, főleg amióta Plato s konvertált alakváltozatai (újplatonizmus) is résztvesznek az átszellemítésben, amióta Augustinus szent honvágya egyesül Plato-Plotinos erosával, az ideák országa pedig a *Civitas divina*-val. Még egy utolsó lépés, s bentjárunk a Dente *Paradisójában*.